

جغرافیای سکونتگاه‌ها

۷	فصل اول: جغرافیای سکونتگاه‌ها
۷	درس ۱: شهرها و روستاها
۱۴	سؤال‌های امتحانی
۱۹	درس ۲: مدیریت شهر و روستا
۲۶	سؤال‌های امتحانی

۳۲

فصل دوم: جغرافیای حمل و نقل

۳۲

درس ۳: ویژگی‌ها و انواع شیوه‌های حمل و نقل

۳۸

سؤال‌های امتحانی

۴۴

درس ۴: مدیریت حمل و نقل

۵۱

سؤال‌های امتحانی

جغرافیای حمل و نقل

۵۶

فصل سوم: مخاطرات طبیعی

۵۶

درس ۵: انواع و ویژگی‌های مخاطرات طبیعی

۶۴

سؤال‌های امتحانی

۷۰

درس ۶: مدیریت مخاطرات طبیعی

۷۶

سؤال‌های امتحانی

مخاطرات طبیعی

۸۰

خلاصه درس‌ها

۸۷

مشاوره شب امتحان

۸۸

امتحان‌های نیم‌سال اول

۹۳

پاسخ‌نامه امتحان‌های نیم‌سال اول

۹۷

امتحان‌های نیم‌سال دوم

۱۰۶

پاسخ‌نامه امتحان‌های نیم‌سال دوم

شهرها و روستاها

درس اول فصل اول

دوستان عزیزم! هتماً این جمله رو که تو کتاب سال گذشته فوندید یاد تونه ... «جغرافیا علمی برای زندگی بهتر». من فکر می‌کنم این فقط به شعار نیست، چون جغرافیا به علم کاربردی که شما می‌تونید از اون تو زندگیتون بهره ببرید!

می‌پرسید چه طور؟ فب بهتون می‌گم، وقتی کسی از شما می‌پرسه که کجا زندگی می‌کنید یا اهل کجایید، شما باید معل زندگیتون رو برایش توضیح بدید و برای این موضوع پاره‌ای ندارید چز این که به کم جغرافیا بدونید. شهر، روستا، شمال، جنوب، شرق، غرب، منطقه کوهستانی یا گرمسیر، همه اینا مفاهیم جغرافیایی هستن که اتفاقاً خیلی کاربردین و هتماً یکی از این مفاهیم برای توصیف محل زندگی شما کاربرد داره ...

راستی شما کجا زندگی می‌کنید؟ شهر یا روستای شما با کدام پدیده طبیعی محیط پیرامون مثل کوه، رود، دریا و ... همپوار است و یا از آن‌ها تأثیر می‌پذیرد؟ و یا محل زندگی (سکونتگاه) شما در کدام منطقه آب‌وهوایی واقع است و کدام معادن و منابع، مسیرهای ارتباطی، روستاها و شهرها و ... پیرامون آن قرار گرفته‌اند؟ آیا شهر یا روستای شما از عوامل سیاسی و اداری تأثیر می‌پذیرد؟

با من همراه بشید که می‌فوایم جواب همه این سؤال‌ها رو با هم پیدا کنیم ...

مقر و موقعیت

دو مفهوم اصلی برای مطالعه و شناخت یک سکونتگاه روستایی و شهری

- مقر (مکان، جایگاه)
- موقعیت

مقر

منظور از مقر، مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن بر روی زمین است. مقر هر روستا یا شهر، هسته اولیه آن را شامل می‌شود. منظور از هسته اولیه، مکانی است که مردم برحسب نیاز آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده‌اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است.

- عوامل طبیعی
  - عوامل سیاسی و تصمیمات حکومتی
  - دسترسی به راه‌های تجاری
  - عوامل دفاعی و نظامی
- عواملی که در پدید آمدن یک سکونتگاه در مکان خاص نقش دارند: عبارت‌اند از:

عوامل طبیعی که در استقرار و سکونت جمعیت در یک مکان بیشترین نقش را دارند عبارت‌اند از:

- آب فراوان
- آب‌وهوای ملایم
- خاک حاصلخیز جلگه‌ها

به طور مثال در حدود چهار هزار سال قبل، نخستین روستاها و شهرهای پرجمعیت و هم‌چنین تمدن‌های اولیه در کنار رودهای دجله و فرات، نیل، کارون، سند و ... پدید آمده‌اند.

شهر اهواز در کنار رودخانه کارون و در محل تقاطع راه‌های آبی، جاده‌ای و راه‌آهن قرار گرفته است و موقعیت چهارراهی دارد. این موقعیت سبب شده است که این شهر از غرب با عراق، از شرق با استان فارس، از جنوب با بندر جنوبی و از شمال با مرکز ایران ارتباط برقرار کند و حوزه نفوذ گسترده‌ای داشته باشد.

نمایی از شهر رشت - برخی پژوهشگران هسته اولیه شهر رشت را مکان بازار و تجارت محصولات کشاورزی و ابریشم به نواحی پیرامون می‌دانند.

موقعیت

منظور از موقعیت یک شهر یا روستا وضعیت آن سکونتگاه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود و هم‌چنین جایگاه آن در سطح ناحیه است. این پدیده‌ها و جایگاه ممکن است عوامل انسانی و طبیعی مانند روستاها و شهرهای اطراف آن، نقش سیاسی و اداری آن، آب‌وهوا، راه‌های ارتباطی، دسترسی به منابع معدنی و انرژی و ناهمواری‌ها باشند.

نکته موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا حتی نابودی و زوال آن نقش مهمی ایفا می‌کند.

برای این‌که این نکته رو بهتر متوجه بشید به این مثال تویه کنید!

مثال: دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن در یک منطقه، موقعیت مناسبی را برای رونق تجارت و مشاغل مربوط در آن شهر ایجاد می‌کند و یا نزدیک‌بودن شهر به روستاهای پرجمعیت مجاور و یا منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع در آن شهر تأثیر زیادی دارد و می‌تواند موجب گسترش و آبادانی آن شهر شود. همان‌طور که مجاورت یک سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل فعال می‌تواند حیات آن سکونتگاه را به خطر بیندازد.

نکته: برخی رویدادهای سیاسی یا تغییرات آب‌وهوایی ممکن است موجب از دست رفتن موقعیت و اعتبار یک شهر یا انتقال آن به مکانی دیگر شود.

فیب بپه‌ها پس تفاوت مقر و موقعیت این پوری می‌شه...

تفاوت مقر و موقعیت

مقر مکانی است که سکونتگاه در آن‌جا بنا شده و بیشتر با عوامل محلی سروکار دارد؛ اما موقعیت، شرایط و ارتباط سکونتگاه را با عوامل مختلف در یک ناحیه یعنی در سطح وسیع‌تری نشان می‌دهد.

تفاوت‌های شهروروستا

روستا	شهر	ملاک تفاوت
بیشترین نسبت از جمعیت فعال، در بخش کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگل‌داری، صید، شکار و غیره) فعالیت می‌کنند.	بیشتر مردم در بخش‌های صنعتی و خدماتی مشغول به کارند.	۱ فعالیت اقتصادی (مهم‌ترین ملاک)
در نواحی مختلف متفاوت است، در برخی کشورهای اروپایی سکونتگاه‌هایی با بیشتر از ۲۰۰۰ نفر جمعیت، شهر محسوب می‌شوند؛ اما در برخی کشورهای پرجمعیت آسیا مانند چین و هند روستاهایی با بیش از ۳۰۰۰۰ نفر وجود دارد.	اگر جمعیت سکونتگاه به میزان معینی برسد آن را شهر تلقی می‌کنند. شهرها پرجمعیت‌تر از روستاها بوده و تراکم جمعیت در آن‌ها بیشتر است.	۲ میزان جمعیت (متداول‌ترین ملاک)
در روستاها فضاهای باز و چشم‌اندازهای طبیعی بیشتر و گسترده‌تر است.	در شهرها خانه‌ها، مغازه‌ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده‌ترند و فعالیت‌های متنوعی در فضاهای محدودتری متمرکز شده است.	۳ وسعت و فضای سکونت و فعالیت
خدمات و تسهیلات رفاهی در روستاها کم‌تر و محدودتر است.	امکانات آموزشی، درمانی و پزشکی، مراکز خرید، حمل‌ونقل عمومی، خدمات مالی و بانکی، آب و برق ... متنوع و گسترده است.	۴ دسترسی به خدمات و تسهیلات
به دلیل جمعیت کم در روستاها، بیشتر افراد یکدیگر را می‌شناسند و روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آن‌ها بیشتر است.	در شهرها نوگرایی بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع‌تر است.	۵ فرهنگ و مناسبات اجتماعی

سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها

سکونتگاه‌های روستایی و شهری را می‌توان رتبه‌بندی کرد. سکونتگاه‌ها از نظر تعداد جمعیت متفاوت‌اند و طیف وسیعی از روستاهای کوچک با کم‌تر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را دربر می‌گیرند.

سلسله‌مراتب (رتبه‌بندی) سکونتگاه‌ها برحسب اهمیت، بر مبنای دو ملاک طبقه‌بندی می‌شود میزان جمعیت عملکرد (خدماتی که ارائه می‌کنند)

تفاوت سکونتگاه‌های کوچک با سکونتگاه‌های بزرگ

سکونتگاه‌های کوچک یا کم‌جمعیت معمولاً خدمات محدودی را به ساکنان ارائه می‌دهند؛ اما در سکونتگاه‌های بزرگ‌تر تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است. برای مثال یک ده کوچک ممکن است چند مغازه و یک صندوق پست و یک مدرسه و یک مرکز بهداشت نیمه‌وقت داشته باشد؛ اما در یک شهر بزرگ، انواع فروشگاه‌ها، مراکز درمانی، بیمارستان‌ها، رستوران‌ها، تئاتر و سینما، بانک‌ها، فرودگاه، استادیوم ورزشی و ... وجود دارد و خدمات زیاد و متنوعی به ساکنان خود و حتی روستاها و شهرهای همجوارش می‌دهد.

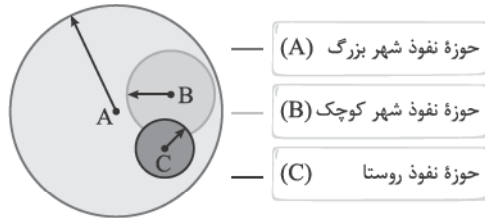
یک نمونه رتبه‌بندی یا سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها در اروپا

شکل مقابل نمونه‌ای از رتبه‌بندی یا سلسله‌مراتب در سکونتگاه‌های اروپایی است. در قاعدهٔ هرم و ردیف‌های پایین، سکونتگاه‌هایی با کم‌ترین میزان جمعیت قرار می‌گیرند. این سکونتگاه‌ها خدمات کم‌تری ارائه می‌دهند و با حرکت به سمت بالای هرم، جمعیت سکونتگاه‌ها بیشتر می‌شود و خدماتی که ارائه می‌دهند بیشتر و متنوع‌تر است.

توجه: معیارهای رتبه‌بندی با توجه به اهداف و نوع مطالعات محققان و از جایی به جای دیگر متفاوت است و معیار و تعریف شهر کوچک و بزرگ و میزان جمعیت آن در کشورهای مختلف فرق می‌کند.

حوزه نفوذ سکونتگاه

به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه، کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد، حوزه نفوذ سکونتگاه می‌گویند. به شکل پایین نگاه کنید، حوزه نفوذ سه سکونتگاه در این شکل نمایش داده شده و شما را در درک مفهوم حوزه نفوذ کمک می‌کند.

همان‌طور که در این شکل می‌بینید نقاط B و C در حوزه نفوذ نقطه A هستند، یعنی B (حوزه نفوذ شهر کوچک) برای دریافت خدمات رفاهی به نقطه A وابسته است و همچنین نقطه C (حوزه نفوذ روستا) به نقطه B برای دریافت خدمات رفاهی متکی است، به عبارت دیگر نقطه A حوزه نفوذش نقاط B و C است و نقطه B حوزه نفوذش نقطه C است.

ارتباط سلسله مراتب سکونتگاه و حوزه نفوذ آن

برخی از سکونتگاه‌ها حوزه نفوذ کم‌وسعتی دارند، مانند یک شهر کوچک که ممکن است فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات ارائه کند. برعکس ممکن است برخی از شهرها حوزه نفوذ بسیار گسترده‌ای در سطح یک ناحیه یا کشور و یا حتی جهان داشته باشند. برای مثال؛ شهر تهران در برخی عملکردها مانند تولید و عرضه خودرو، لوازم خانگی، خدمات پیشرفته پزشکی و مراکز دانشگاهی حوزه نفوذی در سطح کشور ایران دارد.

در زمینه بررسی حوزه نفوذ یک سکونتگاه به دو جنبه توجه می‌شود:	
1 آستانه نفوذ	یعنی حداقل جمعیتی که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از سکونتگاه دارند.
2 دامنه نفوذ	یعنی بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت خدمات از آن سکونتگاه طی می‌کنند.

امیدوارم تا این‌ها از مطالب فسته نشده باشید، یاد گرفتیم که در علم جغرافیا شهرهای بزرگ چه تفاوتی با شهرهای کوچک دارند و چه‌طور بر هم تأثیر می‌گذارند. می‌دونید دوستای قویم! همون‌طور که شهرهای بزرگ بر شهرهای کوچک و روستاها حوزه نفوذ دارند، کشورها بزرگ و قمر تمند هم بر کشورهای کوچک و ضعیف حوزه نفوذ دارند و بر اون‌ها تأثیر می‌گذارند، برای همین که کشورها برای بزرگ شدن و قمر تمند شدن با هم رقابت می‌کنن. بریم که چیزایی که تا الان یاد گرفتیم رو در سطح جهانی به کار ببریم... 😊

به سوی جهانی در حال شهری شدن

اصطلاح شهرنشینی

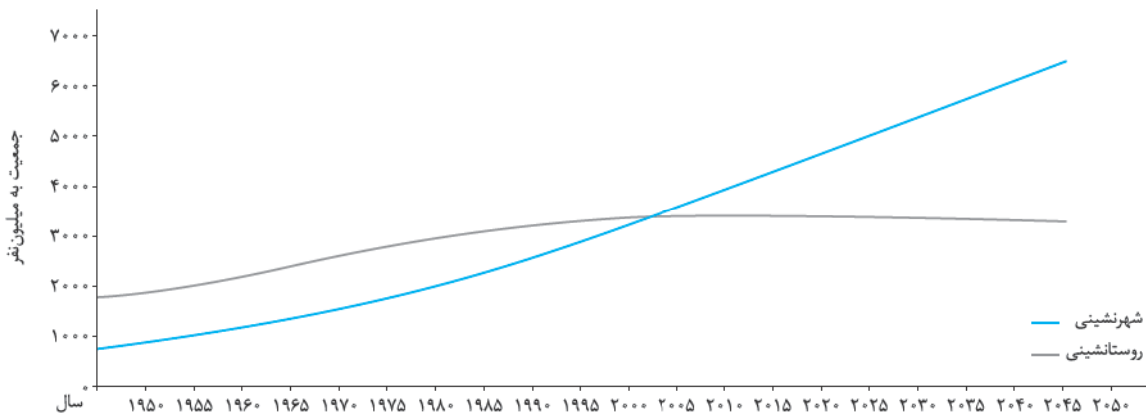
منظور از اصطلاح شهرنشینی، افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است. یکی از مهم‌ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن بیستم و یکم، افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است.

جمعیت ساکن در شهرها:

در سال ۱۹۵۰ میلادی — ۳۰ درصد جمعیت جهان

در سال ۲۰۱۴ میلادی — ۵۴ درصد جمعیت جهان

پیش‌بینی: سال ۲۰۵۰ میلادی — ۶۶ درصد جمعیت جهان در شهرها ساکن خواهند شد.

سطح شهرنشینی در نواحی مختلف جهان

سطوح شهرنشینی و میزان افزایش آن در نواحی مختلف جهان، متفاوت است.

نواحی	آمریکای شمالی	آمریکای لاتین و کارائیب	اروپا - اقیانوسیه	آسیا	آفریقا
درصد شهرنشینی	۸۱/۵ درصد	۷۹/۵ درصد	۷۳/۵ درصد - ۷۰ درصد	۴۷/۵ درصد	۴۰ درصد

سطح شهرنشینی در نواحی مختلف جهان (۲۰۱۴) میلادی

جدول بالا سطح شهرنشینی را در نقاط مختلف جهان نشان می‌دهد. در این جدول این نکات دارای اهمیت هستند.

- وجود اختلاف قابل توجه میان سطح شهرنشینی در آسیا و آفریقا با نواحی توسعه‌یافته صنعتی آمریکای شمالی، اروپا و استرالیا
- سرعت گسترش شهرنشینی در آسیا و آفریقا بیشتر از سایر نواحی جهان است و همچنان ادامه دارد.
- میزان رشد سالیانه شهرنشینی در سایر نواحی جهان ۰/۴ درصد است، در حالی که در آسیا و آفریقا این رشد به ۱/۵ درصد در سال می‌رسد.
- در کشورهای نواحی آسیا و آفریقا، بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی به علت مهاجرت فزاینده روستاییان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیشتر و به دنبال صنعتی‌شدن و توسعه کارخانه‌ها و یا رشد بخش خدمات و ورود این کشورها به تجارت جهانی بوده است.

افزایش شهرهای میلیونی

یکی از مهم‌ترین پدیده‌های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان، افزایش شهرهای میلیونی است. در سال ۱۹۵۰، دو شهر لندن و نیویورک بیشتر از سه میلیون نفر جمعیت داشتند. در سال ۱۹۹۰، ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت. امروزه تعداد شهرهای ۱۰ میلیون نفری به ۲۸ شهر رسیده است.

تغییر الگوی مکانی شهرهای با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان تا چند دهه پیش چنین شهرهایی فقط در نیم‌کره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند. امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی و پرجمعیت روبه‌رو شده‌اند.

از مادرشهر تا زنجیره کلان‌شهرها (مگاالپیس)

مادرشهر (متروپل)

تعریف مادرشهر: به طور کلی مادرشهر (متروپل) بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور است. این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و ... است و از این نظر به سایر سکونتگاه‌ها برتری دارد. نکته: معمولاً به مادرشهر، کلان‌شهر نیز گفته می‌شود.

به چه شهرهایی مادرشهر گفته می‌شود؟

برای حداقل میزان جمعیت مادرشهر ارقام مختلفی ذکر کرده‌اند و در این مورد توافقی وجود ندارد. برخی معتقدند کلان‌شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهای با بیش از ۱۰ میلیون نفر اطلاق می‌شود. در کشور ایران طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی، به مادرشهرهایی که بیش از ۱ میلیون نفر جمعیت داشته باشند، کلان‌شهر گفته می‌شود؛ مانند تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و ...

حومه

تعریف حومه: به بخش‌های پیرامونی یک شهر، حومه می‌گویند.

گسترش حومه‌نشینی: با افزایش شهرنشینی، گسترش حمل‌ونقل و توسعه وسایل ارتباطی، به تدریج حومه‌ها در اطراف شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ و پرجمعیت، شکل گرفتند. حومه‌نشینان برای خرید یا کار و یا استفاده از خدمات، به شهرها رفت و آمد می‌کنند.

انواع حومه‌ها:

- حومه‌های خوابگاهی
- حومه‌های صنعتی
- حومه‌های فقیرنشین و مرفه‌نشین

منطقه مادرشهری

با افزایش جمعیت مادرشهرها و گسترش حومه‌های آن‌ها به تدریج منطقه‌هایی با عنوان منطقه مادرشهری به وجود آمدند. در پیرامون برخی از مادرشهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری پدید آمده‌اند.

● به چه شهرهایی، جهان شهر^۱ گفته می‌شود؟

به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت که به دلیل نقش مهم آن‌ها در اقتصاد و تجارت جهانی، حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند، جهان شهر گفته می‌شود. مثال: توکیو در ژاپن، شانگهای در چین، جاکارتا در اندونزی، نیویورک در ایالات متحده آمریکا، سائوپائولو در برزیل.

مگالاپلیس

تعریف مگالاپلیس: در برخی از بخش‌های جهان در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل‌ونقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید آمده‌اند که به آن‌ها مگالاپلیس گفته می‌شود. در مگالاپلیس‌ها، حومه‌ها و شهرک‌های اقماری یک مادرشهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادرشهر دیگر پیوند می‌خورد.

نکته: برخی مگالاپلیس‌ها را منطقه ابرشهری نامیده‌اند.

مگالاپلیس	
مهم‌ترین ویژگی‌ها	<ul style="list-style-type: none"> ۱- تمرکز و انبوهی جمعیت شهری ۲- تمرکز مؤسسات مالی و پولی ۳- تمرکز صنایع دانش‌بنیان ۴- فراوانی آمد و شد بین مادرشهرهای همجوار با انواع وسایل حمل‌ونقل زمینی و هوایی
انواع	<ul style="list-style-type: none"> ۱- خطی و کریدوری ۲- خوشه‌ای و کهکشانی
اولین مگالاپلیس‌ها در جهان	<ul style="list-style-type: none"> ۱- شمال شرق ایالات متحده آمریکا (از بوستن تا واشنگتن) ۲- ژاپن (توکیو - یوکوهاما)

تغییر در روستادشینی و سکونتگاه‌های روستایی

هر چند فرایند شهری‌شدن سبب افزایش شهرنشینی در همه کشورهای جهان شده است، هنوز ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. تنها در دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستانشین وجود دارد.

مهم‌ترین عوامل در مهاجرت روستاها به شهرها:

تفاوت رشد شهرنشینی در کشورهای صنعتی اروپایی و آمریکای شمالی با کشورهای آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین:

در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه‌یافته صنعتی اروپا و آمریکای شمالی به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای، مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد. این مهاجرت‌ها دو ویژگی داشت: ۱) تدریجی و طولانی مدت و طی ده‌ها سال، ۲) همگام با تحولات صنعتی‌شدن؛ اما با ورود کشورهای آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین به دوره صنعتی‌شدن، مهاجرت‌های فزاینده از روستا به شهر صورت گرفت؛ اما این مهاجرت‌ها نیز دارای دو ویژگی بودند: ۱) همگام با صنعتی‌شدن نبود، ۲) در طی مدت زمان کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد؛ در نتیجه چون شهرها آمادگی لازم را از نظر امکانات و تسهیلات برای ورود مهاجران روستایی نداشته‌اند، مشکلات زیادی برای روستاها و شهرها به وجود آمد.

تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون) ← افزایش نفوذ شهرها و شهرگرایی در روستاها
شهرگرایی: منظور از شهرگرایی، روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن ۱) شیوه‌های زندگی، ۲) رفتار و عملکردها، ۳) ارزش‌ها و مظاهر شهری، در روستاها و بین روستانشینان رواج می‌یابد.

چه عواملی موجب تغییرات در چهره و کالبد روستاها نسبت به گذشته شده است؟

۱) فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب و برق و راه‌سازی ۲) استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی ۳) عناصر و خدمات شهری

نقش و عملکردهای جدید روستاها

- روستاهای صیادی
- روستاهای گردشگری
- روستاهای صنعتی (رونق صنایع کوچک تبدیلی یا خانگی)

روستا با عملکرد گردشگری - کندوان - ایران

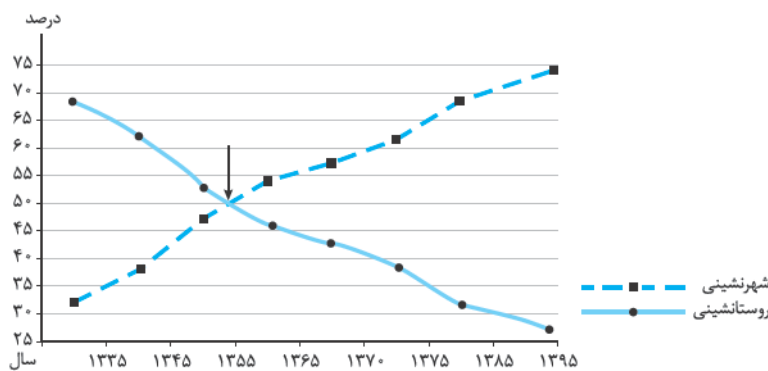
روستا با عملکرد ماهیگیری - ویتنام

روابط شهر و روستا

روابط شهر و روستا را می‌توان از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطالعه کرد. جغرافی‌دان‌ها و اندیشمندان نظریه‌های مختلفی در این زمینه ارائه کرده‌اند، در بیشتر آن‌ها بر نابرابری میان شهر و روستا تأکید شده است. طبق این نظریه‌ها، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله‌ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.

تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران

در کشور ما نیز فرایند تغییرات شهرنشینی و روستانشینی همانند سایر نواحی جهان به وقوع پیوسته است. همان‌طور که در نمودار مقابل می‌بینید، از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۵، رشد شهرنشینی در کشور ما از حدود ۳۰ درصد به حدود ۷۵ رسیده است. و برعکس روستانشینی از حدود ۷۰ درصد به کم‌تر از ۳۰ درصد کاهش یافته است.

نمودار تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ۶۰ سال اخیر

به طور کلی افزایش جمعیت شهری از سه طریق صورت گرفته است:

۱) افزایش طبیعی جمعیت شهرها در اثر رشد موالید (تولدها) نسبت به مرگ و میر

۲) مهاجرت روستاییان به شهرها

۳) افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آن‌ها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری

توجه: روستاهایی که جمعیت آن‌ها به حد معینی مثلاً ۱۰ هزار نفر رسیده، با موافقت وزارت کشور، شهر اعلام شده‌اند و در آن‌ها شهرداری تأسیس شده است. به دنبال این امر باید برای ساکنان آن‌ها نیز خدمات و تجهیزات شهری فراهم شود.

افزایش جمعیت شهری در ایران

یکی از مهم‌ترین عوامل در افزایش جمعیت شهری در ایران مهاجرت از روستا به شهر بوده است. تا سال ۱۳۳۵ مهاجرت از روستاها به گندی صورت می‌گرفت. این دوره به دوره شهرنشینی گند معروف است. در این دوره محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می‌داد. از سال ۱۳۳۵ به بعد روند شهرنشینی در ایران سرعت گرفت و دوره شهرنشینی سریع آغاز شد.

مهم‌ترین علل شهرنشینی سریع عبارت‌اند از:

۱) افزایش درآمد نفتی؛ از آن‌جا که بودجه کشور ما متکی به درآمد حاصل از فروش نفت است و این درآمد در دست دولت ذخیره می‌شود، دولت‌ها با استفاده از درآمد نفتی، بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها، توسعه کارخانه‌ها و تجهیزات و زیرساخت‌ها را به شهرها اختصاص دادند.

۲) انجام مرحله اصلاحات ارضی از سال ۱۳۴۱: در ایران اصلاحات ارضی در سه مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ (اریاب‌ها) و واگذاری زمین به دهقانان خرده‌پا انجام گرفت؛ اما به سه دلیل: (۱) تقسیم نادرست زمین (۲) حمایت‌نکردن دولت از کشاورزان (۳) توجه به صنایع مونتاژ و واردات کالا از کشورهای خارجی، نه تنها وضع روستاییان بهتر نشد بلکه شرایط انهدام کشاورزی در ایران فراهم آمد؛ در نتیجه مهاجرت روستاییان به شهرها شدت گرفت.

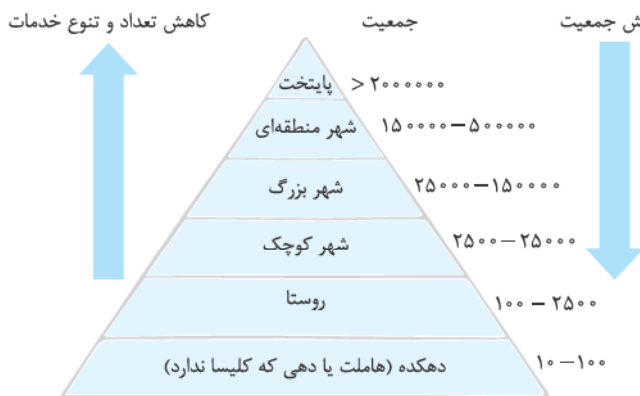
توجه:

اصلاحات ارضی یعنی تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان تهران، مادرشهر ملی: از موضوعاتی که در زمینه شهرنشینی در ایران رخ داد، تبدیل تهران به مادرشهر ملی بود؛ یعنی جمعیت این شهر به طور مداوم و با مهاجرت گسترده از سراسر کشور به شدت افزایش یافت و رفته‌رفته، فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد. به این ترتیب، جمعیت تهران همواره بیش از دو برابر دومین شهر پرجمعیت ایران یعنی مشهد بوده است؛ پس از انقلاب اسلامی نیز مهاجرت از روستا به شهر و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ ادامه یافت.

سؤال‌های امتحانی

عبارات نادرست و درست را مشخص کرده و جملات نادرست را اصلاح کنید.

- ۱- موقعیت یک سکونتگاه محل قرارگیری آن را نشان می‌دهد.
- ۲- موقعیت یک سکونتگاه تنها براساس عوامل انسانی مشخص می‌شود.
- ۳- به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه، کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند، حومه گفته می‌شود.
- ۴- موقعیت یک سکونتگاه ممکن است به زوال آن سکونتگاه منجر می‌شود.
- ۵- سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها براساس خدماتی که ارائه می‌کنند، نیز تعیین می‌شود.
- ۶- بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور را مادرشهر می‌گویند.
- ۷- از نظر سطح شهرنشینی قاره‌های آسیا و آفریقا تفاوت چشمگیری با یکدیگر دارند.
- ۸- درستی یا نادرستی شکل زیر را مشخص و علت آن را ذکر کنید (حتی در صورت درست بودن، ذکر دلیل ضروری است).

یک نمونه رتبه‌بندی یا سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها در اروپا

جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.

- ۹- در استقرار سکونتگاه‌ها عوامل ..... بیشترین سهم را داشته است.
- ۱۰- مهم‌ترین ملاک تفاوت شهر و روستا ..... است.
- ۱۱- جمعیت روستاهای کشورهای ..... و ..... در قاره آسیا بیش از ۳۰,۰۰۰ نفرند.
- ۱۲- با ورود کشورها به عصر نوسازی و .....، شهرگرایی در روستاها افزایش یافت.
- ۱۳- به شهرهایی که حوزه نفوذ بسیار وسیعی در سطح جهان دارند، ..... گفته می‌شود.

۱۴- در هر یک از قاره‌های مقابل یک جهان‌شهر بنویسید.

نام قاره	آسیا	آفریقا	آمریکای لاتین	اروپا
جهان‌شهر	(الف)	(ب)	(پ)	(ت) .....

به سؤالات زیر پاسخ کوتاه دهید.

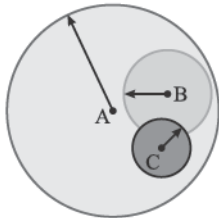
- ۱۵- عوامل انسانی مؤثر در استقرار سکونتگاه‌ها را نام ببرید.
- ۱۶- عوامل طبیعی و انسانی مؤثر در موقعیت یک سکونتگاه را بنویسید.
- ۱۷- اثرات مجاورت یک شهر به منابع معدنی را بنویسید.
- ۱۸- در ارتباط با نقشه مقابل به سؤالات زیر پاسخ دهید.
الف) چرا شهر اهواز موقعیت چهار راهی دارد؟
ب) چرا این شهر حوزه نفوذ گسترده‌ای دارد؟

۱۹- ملاک‌های تفاوت شهر و روستا را بنویسید.

۲۰- در ارتباط با شکل زیر به سؤالات پاسخ دهید.

- الف) حوزه نفوذ کدام یک از شهرهای A، B، C وسیع‌تر است و خدمات خود را تا چه سطحی می‌تواند ارائه کند؟
- ب) کدام شهر، حوزه نفوذ کم‌تری دارد تا چه سطحی می‌تواند خدمات خود را ارائه کند؟

۲۱- هر یک از شهرهای «مشهد، اصفهان و تهران» را از نظر آستانه نفوذ و دامنه نفوذ به ترتیب از زیاد به کم مرتب کنید.

۲۲- اصطلاحات زیر را تعریف کنید.

- الف) حوزه نفوذ
- ب) شهرنشینی
- پ) جهان‌شهر
- ت) مگالاپلیس
- ث) شهرگرایی

۲۳- کدام یک از مناطق و قاره‌های جهان جمعیت شهری بیشتری دارند؟

۲۴- تفاوت اساسی میان رشد جمعیت شهری در کشورهای توسعه‌یافته و کشورهای در حال توسعه را بیان کنید.

۲۵- در ارتباط با مگالاپلیس به سؤالات زیر پاسخ دهید.

الف) انواع آن را نام ببرید.

ب) اولین مگالاپلیس‌های جهان کدام‌اند؟

۲۶- چهار مورد از عوامل جاذبه شهری و چهار مورد از عوامل دافعه روستاها را نام ببرید.

۲۷- روستاها از نظر عملکرد به چندگونه تقسیم می‌شوند نام ببرید؟

۲۸- عملکرد هر یک از روستاهای زیر را بنویسید.

الف) کندوان

ب) ماسوله

به سؤالات زیر پاسخ دهید.

۲۹- جغرافی دانان در ارتباط با «رابطه شهر و روستا» چه نظریه‌ای ارائه کرده‌اند؟ بیان کنید.

۳۰- چه عواملی سبب افزایش جمعیت شهری در ایران شده است؟ بیان کنید.

۳۱- از سال ۱۳۳۵ به بعد دو عامل مهم به افزایش جمعیت شهری ایران کمک کرده است؟ آن‌ها را بنویسید.

۳۲- روند افزایش جمعیت شهری در ایران بعد از انقلاب اسلامی را بنویسید.

گزینه مناسب را انتخاب کنید.

۳۳- کدام یک از عوامل طبیعی مؤثر در سکونتگاه‌های اولیه ایرانیان نیست؟

۱) آب فراوان   ۲) خاک حاصلخیز جلگه‌ها   ۳) آب و هوای ملایم   ۴) شکل ناهمواری‌ها

۳۴- کدام گزینه از عوامل مؤثر در شکل‌گیری هسته اولیه سکونتگاه‌های ایران بوده است؟

۱) بازار محلی، دسترسی به آب   ۲) خاک حاصلخیز دشت‌ها، قلعه‌های دفاعی

۳) قرارگرفتن در تقاطع راه‌ها، خاک حاصلخیز   ۴) قلعه‌های دفاعی، عوامل سیاسی

۳۵- کدام یک از موارد زیر در حیطه فعالیت کشاورزی نیست؟

۱) صید و شکار   ۲) جنگل‌داری   ۳) صنایع دستی   ۴) پرورش کرم ابریشم

۳۶- کدام گزینه بیان‌کننده «فرهنگ و مناسبات اجتماعی»، «دسترسی به خدمات و تسهیلات» و «فضای سکونت و فعالیت» در سکونتگاه است؟

۱) نوگرایی - فعالیت‌های متنوع - مراکز خرید   ۲) تراکم جمعیت - فعالیت‌های متنوع - مراکز خرید

۳) تغییرات جمعیتی - فعالیت کشاورزی - فعالیت متنوع   ۴) نوگرایی - خدمات مالی - چشم اندازه‌های طبیعی

۳۷- چه تعداد از گزاره‌های زیر در ارتباط با «تغییر الگوی شهرنشینی در جهان» درست است؟

الف) تغییرات الگوی مکانی شهرهای بیش از ۱۰ و ۵ میلیون نفری در جهان

ب) رشد سریع شهرنشینی به ویژه در قاره‌های آمریکای شمالی و اروپا

پ) افزایش شهرهای با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان

ت) آسیا و آفریقا امروزه با رشد شهرهای میلیونی روبه‌رو شده‌اند.

۱) چهار   ۲) دو   ۳) سه   ۴) یک

۳۸- در کشورهای صنعتی روند مهاجرت از روستا به شهر به ترتیب چه مراحل را پیموده است؟

۱) مهاجرت طولانی مدت - خرید زمین‌های کشاورزی توسط شهرنشینان برای ایجاد کشت تجاری - تبدیل برخی روستاها به حومه شهری

۲) رشد شهرنشینی طی دوره‌های کوتاه مدت - کار نیمه‌وقت در شهرها - سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی توسط شهرنشینان برای

ایجاد کشت تجاری

۳) مهاجرت تدریجی به دنبال صنعتی‌شدن - کار نیمه‌وقت در شهرها - سرمایه‌گذاری و خرید زمین کشاورزی توسط شهرنشینان به منظور

کشت تجاری

۴) رشد شهرنشینی طی دوره‌های کوتاه زمانی - خرید زمین‌های کشاورزی توسط شهرنشینان برای ایجاد کشت تجاری - تبدیل برخی روستاها

به حومه شهری

آسیب‌های
نقل آبی
رات طبی
آسیب‌های
مگاالپلیس
سیل
آسیب‌های
حمل و نقل
سکونت
مادرشهر
شکسالی
آبی
آسیب‌های
نقل آبی

آسیب‌های
مگاالپلیس
سیل
آسیب‌های
مگاالپلیس
مادرشهر
آسیب‌های
حمل و نقل
مگاالپلیس
سکونت
مادرشهر
شکسالی
آبی
آسیب‌های
نقل آبی

پاسخ سؤال‌های امتحانی

۲۲- الف) به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه، کالا و خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونتگاه رفت و آمد افراد، کالا و خدمات جریان دارد، حوزه نفوذ می‌گویند.
 ب) افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن را شهرنشینی می‌گویند.
 پ) به شهرهایی که به دلیل مشارکت زیاد در اقتصاد و تجارت جهانی حوزه نفوذ بسیار وسیعی در جهان دارند.
 ت) در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادرشهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل‌ونقل، زنجیره‌ای از مادرشهرها یا کلان‌شهرها پدید آمده‌اند.
 ث) روندی اقتصادی و اجتماعی است که طی آن شیوه‌های زندگی، رفتار و عملکردها، ارزش‌ها و مظاهر شهری بین روستاها و روستانشینان رواج می‌یابد.

۲۳- آمریکای شمالی - آمریکای لاتین - اروپا - اقیانوسیه
 ۲۴- در کشورهای توسعه‌یافته جمعیت شهری با سرعت کمی افزایش می‌یابد ولی در کشورهای کم‌توسعه، با سرعت زیادی رشد می‌کند.
 ۲۵- الف) خطی و کریدوری - خوشه‌ای و کپکشان
 ب) شمال شرق ایالات متحده آمریکا از بستان تا واشنگتن - مگالاپلیس ژاپن از توکیو تا یوکوهاما
 ۲۶-

عوامل دافعه	عوامل جاذبه
○ کمبود امکانات آموزشی، خدمات رفاهی، آموزشی و بهداشت	○ دستمزد بیشتر، اوقات فراغت
○ فرصت‌های شغلی	○ فروشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، دانشگاه‌ها و کارخانه‌ها
○ خشکسالی، سیل و ...	
○ استفاده از ماشین‌آلات به جای انسان	
○ فرسایش خاک	

۲۷- روستاهای کشاورزی، روستاهای صیادی، روستاهای گردشگری، روستاهای صنعتی
 ۲۸- الف) گردشگری و صنعتی (از نظر تولید صنایع خانگی)
 ۲۹- بر نابرابری میان شهر و روستا تأکید شده است. براساس این نظریه، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه‌ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.

۱- نادرست؛ مقر آن را نشان می‌دهد.
 ۲- نادرست؛ عوامل انسانی و طبیعی
 ۳- نادرست؛ به محدوده جغرافیایی که از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند، حوزه نفوذ سکونتگاه گفته می‌شود.
 ۴- نادرست؛ باعث زوال، حیات و گسترش آن می‌شود.
 ۵- درست
 ۶- درست
 ۷- نادرست؛ تفاوت چشمگیری با قاره‌های آمریکای شمالی، اروپا و استرالیا دارند.
 ۸- نادرست؛ هر چه به سمت رأس هرم می‌رویم جمعیت افزایش یافته و خدماتی که ارائه می‌کند، بیشتر و متنوع‌تر است.
 ۹- طبیعی
 ۱۰- فعالیت اقتصادی
 ۱۱- چین و هند
 ۱۲- تحولات صنعتی
 ۱۳- جهان‌شهر
 ۱۴- الف) شانگهای، پکن، کراچی، استانبول، دهلی، لاهور، بمبئی در آسیا (ب) کینشازا، لاگوس در آفریقا (پ) ساوپائولو در آمریکای لاتین (ت) مسکو در اروپا
 ۱۵- عوامل سیاسی، تصمیمات حکومتی، دسترسی به راه‌های تجاری، عوامل دفاعی و نظامی
 ۱۶- روستاها و شهرهای اطراف، آب‌وهوا، منابع معدنی انرژی، راه‌های ارتباطی، ناهمواری
 ۱۷- جذب نیروی کار، توسعه صنایع، گسترش و آبادانی شهر
 ۱۸- الف) اهواز در کنار رود کارون و در محل تقاطع راه‌های آبی، جاده‌ای و راه‌آهن قرار گرفته است. (ب) موقعیت چهارراهی آن سبب شده تا از غرب به عراق و از شرق به استان فارس، از جنوب با بندر جنوبی و از شمال با مرکز ایران ارتباط برقرار کند و حوزه نفوذ گسترده‌ای داشته باشد.
 ۱۹- ۱- فعالیت‌های اقتصادی ۲- میزان جمعیت ۳- دسترسی به خدمات و تسهیلات ۴- فرهنگ و مناسبات اجتماعی
 ۲۰- الف) شهر A حوزه نفوذ وسیع‌تری دارد و می‌تواند تا سطح یک ناحیه یا کشور و حتی جهان خدمات خود را ارائه کند. (ب) شهر C به چند روستای پیرامون خود خدمات ارائه می‌کند.
 ۲۱- ۱- تهران ۲- مشهد ۳- اصفهان. آستانه و دامنه نفوذ تهران از دو شهر دیگر بیشتر و بزرگ‌تر و شهر مشهد مقام دوم و اصفهان در رتبه سوم قرار دارد.

۳۰-۱- افزایش طبیعی جمعیت شهری، یعنی رشد موالید (تولد) نسبت به مرگ و میر ۲- مهاجرت روستاییان به شهرها ۳- افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آن‌ها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری

۳۱-۱- اتکاء کشور به درآمد حاصل از فروش نفت که این درآمد در اختیار دولت قرار می‌گرفت و با درآمد نفتی بیشترین سرمایه‌گذاری‌ها صرف توسعه کارخانه‌ها و زیر ساخت‌های شهری می‌شد ۲- اصلاحات ارضی که هدفش، تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به کشاورزان بود. اصلاحات ارضی نه تنها به بهبود روستاها منجر نشد بلکه باعث انهدام کشاورزی و مهاجرت روستاییان به شهرها شد.

۳۲- روند مهاجرت از روستا به شهر ادامه یافت، روستاهای پرجمعیت به شهر تبدیل یا در بافت شهرهای همجوار ادغام شدند و علاوه بر تهران، ۷ شهر با بیش از یک میلیون نفر به کلان‌شهر تبدیل شدند و شهرهای بزرگ و کوچک رشد کرده و شهرک‌های اقماری در اطراف تهران آن را به کلان‌شهری بزرگ تبدیل کرد.

۳۳- گزینه «۴» آب فراوان، آب‌وهوای ملایم، خاک حاصلخیز جلگه‌ها از عوامل طبیعی مؤثر در سکونتگاه‌های اولیه ایران است.

۳۴- گزینه «۱» قلعه‌های دفاعی - بازارهای محلی - قرارگرفتن در تقاطع راه‌ها و دسترسی به آب از عوامل اصلی شکل‌گیری هسته اولیه سکونتگاه‌ها بوده است.

۳۵- گزینه «۳» صنایع دستی جزء صنعت محسوب می‌شود. (فعالیت صنعتی)

۳۶- گزینه «۴»

۳۷- گزینه «۳» به جز مورد (ب)، بقیه موارد صحیح است.

۳۸- گزینه «۳» مهاجرت تدریجی به دنبال فعالیت‌های صنعتی، در این دوره در بعضی کشورها نظیر آلمان، روستاییان برای دریافت دستمزد بیشتر به طور نیمه‌وقت در شهرها کار می‌کردند و بخشی از وقت خود را در مزارع اختصاص می‌دادند که به زارعان نیمه‌وقت مشهور بودند. در برخی روستاها سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی توسط شهرنشینان برای ایجاد کشت تجاری انجام می‌شد، در نتیجه روستانشینی کاهش یافته و بعضی از آن‌ها به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.

